

Az indián pajé, a jezsuita atya, a protestáns lelkipásztor és az evangelizáló prédikátor

Missziós stratégiák a modernkori Brazíliában az indiánok között

Rákóczi István

Brazília spirituális meghódítása, amely egyben a koloniális tér és politikai hálózat globális kiterjesztése, jórészt az európai hatalmi viszonyok függvénye volt. A földrajzi tér, annak területi szellemisége ugyanakkor visszahat a kereszténység minőségére, amelyben a „nagy parancsolat” — „Elmenvén azért tegyetek tanítványokká minden népeket” (Mt 28,29a) — megvalósul. A jelen tanulmány címében ígért főbb missziós stratégiák diakrón vizsgálata éppen ezért kiegészül a bennszülött kultúra azon jegyeinek vizsgálatával is, amelyek szorosan összefüggenek fenti tárgyunkkal. Megjegyzem, az első „misszionáriusok” — lásd az Apostolok cselekedeteiben s az apostolok, különösen Pál levelezésében — maguk is szólnak a misszió és az őshonos pogány, értsd: nem zsidó kultúra új és összetett viszonyáról, amelyben a tanítvánnyá tétel megvalósul. Sokszor ez maga sem volt mentes értékítéletbeli elemektől — elég csak a Titushoz írt levél 1,12-re gondolnunk: „Azt mondta valaki közülök, az ő saját prófétájok: A krétiak mindig hazugok, gonosz vadak, rest hasak.” Ezek a negatív toposzok az Újvilág indiánjainak jellemzésébe is átkerülnek. „E bizonyág igaz” — folytatja Pál apostol; és az antropológia, etnográfia alapjait lerakó, sokszor a különböző kultúrák találkozásának, érintkezésének első formáit kialakító misszionáriusok¹ hasonló indítékokból nyúlnak e másság jeleihez. *Mutatis mutandis* az indián pajé maga is „az ő saját prófétájuk” körébe tartozik, és nem csak szellemi ellenfél, hanem, paradox módon szinte egy új, „inkulturált” evangélium „társ szerzője”. Az egyfajta törzsközi — mai szóval „utazó szolgálatot ellátó” — vándorpredikátor indián szellemi tekintélyek nemegyszer nyújtanak ugyanis a jezsuita misszionáriusnak formai és olykor tartalmi iránytűt is. Cardim atya² például a nyelv fegyverét mesterien használó vezetőket ismeri fel bennük, akik „hajnalban, a függőágyban” személyre szólóan, majd „házanként” prédikálnak, a vadászatot, halászatot és gyűjtögetést kiegészítő „földműves munkára buzdítanak” és a „hadiszerecséről” szólnak. A jezsuita szent-

¹ José Júlio GONÇALVES: „Contribuição dos missionários para o desenvolvimento da Antropologia” [A misszionáriusok hozzájárulása az antropológia fejlődéséhez], *Studia* LIII (1994) 103–146.

² Fernão CARDIM: *Tratados da Terra e Gente do Brasil* [Brazília földje és népe]. Ed. moderna organizada por Garcia R. Editora da Universidade de São Paulo — Editora Italiana, São Paulo — Belo Horizonte 1980. (Col. Reconquista do Brasil) (eredeti első kiadása 1593) 146 és 152–153.

beszédük üzenete ugyancsak ezekre az elemekre épít.³ Cardim páter megjegyzi, hogy a jezsuita prédikációs szolgálat az udvarházak telepeseit és az ültetvények négereit is lefedi, és az utóbbiakhoz egy rendtársa „guineai nyelven” szólt.⁴ A nyelvi kérdés az indián misszióban is fontos szerepet kapott. Nyugat-Afrikával ellentétben Brazíliában nem alakult ki valamiféle kreol, portugálba oltott helyi nyelv, hanem egy ún. „jezsuita tupi” jött létre, amely „língua geral”-lá vált (általános nyelv), vagyis olyan „indián eszperantóként” működött, amely nemcsak a vallási célú portugál–indián, hanem a „civilizálást”, utóbb még az indián–indián törzsközi kommunikációt is szolgálta. Anchieta atya a brazil partok mentén leginkább beszélt nyelv(ek) első leírójaként egyben a tupi filológia megteremtője volt. Rendtársa, Pero de Magalhães Gândavo pedig útjára indította az alábbi örökzöld, sűrűn idézett közhelyet. „Eme pogányság nyelve mind az egész tengerparton egyféle: és hiányzik belőle e három betű — ti. nincsen meg benne sem az F, sem az L, sem az R, ami azért borzasztó, mert így nincsen Fé (Hit), Lei (Törvény) és Rei (Király) közöttük, ezért is élnek az Igazság híján és oly rendetlenül.”⁵

A „redukciók” (missziós telepek)

Talán ezért sem bízták az atyák a Gondviselésre a munkájukat, és alkották meg azt a missziós modellt, amelyet a történelem „redukció” néven ismer. Ha ezt a szót a kémiában használt jelentésében vesszük (egy vegyületből az oxigén elvonását jelenti), azt állíthatjuk, hogy a jezsuita ültetvényes missziós telep az indián törzseket megfosztotta a természetes közegüktől és környezetük tevékenységi formáitól, miközben nyelvileg és kulturálisan is úgymond „disszociálta” (azaz megfosztotta társadalmi gyökereitől) az egyetlen közös faluba terelt különböző törzseket. Felvétel értelmében véve a „redukciót”, ez az evangelizálás újfajta műhelye (de értsd „mű helye” is) volt, amelynek az értelmezése meglehetősen szélsőséges maradt.⁶ Az „aldeamento” néven ugyancsak ismert jezsuita egybe- és/vagy kényszerletelepítés vallási értelemben is ellentétes volt az indián nomadizálás hagyományával. A guaraní törzsek elvándor-

³ Marina MASSIMI: „A pregação no Brasil colonial” [Igehirdetés a gyarmati Brazíliában], *Varia Historia* XXI/34 (2005) 417–436 (419).

⁴ Az anyaországban sem volt sokkal sikerebb a behurcolt afrikai rabszolgák nyelvi asszimilációja, Saunders adatai szerint a század végén tolmácsokat kellett alkalmazni Lisszabonban az utolsó kenet kiszolgáltatásakor. A. C. de C. M. SAUNDERS: *A Social History of Black Slaves and Freedmen in Portugal 1441-1555*, Cambridge University Press, 1982 (lásd a „Blacks and Christianity” című fejezetet, 149–164).

⁵ E nézeteket rendszerezi és idézi António Luís FERRONHA — Mariana BETTENCOURT: „A via láctea da Lusofonia” [A portugálajkúság tejtútrendszere], in *Atlas da língua Portuguesa na História e no Mundo* [A portugál nyelv a történelemben és a nagyvilágban]. Imprensa Nacional — Casa da Moeda, Comissão Nacional para as Comemorações dos Descobrimentos Portugueses, União Latina, Lisszabon 1992. 72–92 (80–81).

⁶ Ld. Daniel SANTAMARIA: *Del tabaco al incienso. Reducción y conversión en las misiones jesuítas de las selvas sudamericanas, siglos XVII y XVIII* [A dohánytól a tömjénig. Redukció és áttérés a dél-amerikai erdei jezsuita missziókban]. Centro de Estudios Indígenas y Coloniales, San Salvador de Jujay 1994.

lása Brazília belső területei felé nemcsak ösztönös védekezés volt az erősebb behatolóval szemben, hanem törzsi hitviláguk eleme is. Az ún. „terra sem mal” (a gonosztól mentes föld), valamiféle földi paradicsom, az „éden” démonmentes övezetének keresése, kutatása⁷ e törzsekben régi gyakorlat volt.

A már idézett ún. „missziós parancsolat” második felének a rendszeres gyakorlása (Mt 28,29/b) sem volt egyszerű. A vízkeresztséget az indiánok — mert az immunrendszerük máshogyan (vagy sehogyan sem) reagált a fehér (és fekete) ember által hordozott vírusokra, kórokozókra — a halállal asszociálták, és legtöbbször közvetlenül elköltözésük előtt vetették csak alá magukat a keresetségnek. Hitviláguk más elemei a teológiai elvonatkoztatásokat (az ostyában az átlényegülést) azért fogadta be nehezen, mert azt maguk egy más gyakorlat részeként művelték, mi több, a rituális emberevés meghatározója volt az őshonos hagyományoknak.

Amíg a São Paulo-ba tartó első katolikus misszionáriusok éppen rituális áldozattá válnak, Hans Staden „a maga reformált hite imája erejének köszönhetően” csak leírja, és nem elszenvedi az androfágiát.⁸ Ezzel hosszú időre és nemcsak a lutheránus/kálvinista kultúrkörben, de szerte a katolikus világban is megteremti a mély gyökeret vert brazil=kannibál indiánképet.⁹ A szó szoros értelmében is képről beszélhetünk, hiszen műve 1557-es kiadásának fametszeteit az emberevő „trópusi barbecue”-ről évszázadok múltán is terjesztik még röplapok, átvételek¹⁰ és új kiadások. Ez a főleg a tupinambák szokásaiból később általánosított indiánkép a francia Jean de Léry és André Thevet műveiben is megtalálható kisebb változtatásokkal, mígnem a XVII.

⁷ Az éden metaforikus és szó szerinti értelmezése között ugyan hatalmas a szakadék, de a jezsuiták maguk is tettek azért, hogy az „elveszett zsidó törzsek” és a „földi paradicsom” mítoszai az Újvilágba átkerüljenek, ami egy hagyományos szent-háromtagú Európa–Ázsia–Afrika világgép felrobbantásával párhuzamos. Ld. Sérgio BUARQUE DE HOLANDA: *Visão do paraíso. Os motivos edênicos na descoberta e colonização do Brasil* [Látomás a paradicsomról. Édeni motívumok Brazília felfedezésében és gyarmatosításában]. Editora José Olympio, São Paulo 1969². A guaraní hitvilághoz ld. a téma másik klasszikus művét: Hélène CLASTERS: *La terre sans mal. Le prophétisme Tupi-Guarani* [A Gonosz nélküli föld. A tupi-guarani prófétai szolgálat]. Éditions du Seuil, Paris 1975.

⁸ A dolog kifordítása sem érdektelen. Mivel a rituális emberáldozatoknak éppen a rituális eleme a fontos, ha egy indián a hadifoglyát megeszi, nem az éhségét csapja el, hanem annak olyan tulajdonságait építi be magába, mint pl. a bátorság. Alkalmassint Staden nem volt ebből a szempontból „kívánatos”, bár leginkább az menthette meg az életét, hogy tudása elfogóinak még hasznosnak bizonyult. Szakirodalmi hivatkozás helyett most elég a *Hans Staden* című brazil filmre utalnom (rendezte Luiz Alberto Pereira, 1999), amely éppen ezzel a bizarr interpretációval játszik.

⁹ István RÁKÓCZI: „A construção da imagem do Brasil na Hungria (séc. XVII–XVIII.)” [Épül Magyarország Brazília-képe (XVII–XVIII. század)], *Actas do Congresso Luso-Brasileiro: Memórias e Imaginários*. Vol. I. Grupo de Trabalho do Ministério da Educação para as Comemorações dos Descobrimentos Portugueses, Lisszabon 2000. 27–36.

¹⁰ A leghíresebb Théodor de Bry (1593) *Histoire d'un Voyage fait en la Terre du Brésil*-jének képanyaga, amely átkerül Thevet művébe is. A reneszánsz kori indiánkép hanyatlásához ld. Yobenj Aucardo CHICANGANA-BAYONA: „Os Tupis e os Tapuias de Eckhout: o declínio da imagem renascentista do índio” [Tupik és tapuiák Eckhoutnál: a reneszánsz kori indiánkép hanyatlása], *Varia História* XXIV/40 (2008) 591–612.

század elején Claude Abbeville művével jóformán együtt Franciaországba is eljutnak maguk az élő — a maragnoni kapucinus misszióban megkeresztelt — indiánok.¹¹ A vallásháborúk idején úgy a francia hugenották, mint az anglikán államvallás nyomása elől új kolóniát kereső ír katolikusok végső menedékként tekintettek ugyanerre a területre. Ebben a kontextusban érdekes utalni Zrínyi Miklós intelmére is: „Úgy halom Brazíliában elég pusztaság van, kérjünk a spanyol királytól egy tartományt, csináljunk egy coloniát, legyünk polgárrá.”¹² Így vagy úgy, akár az „Antarktikus Franciaország”, akár más, nemzeti vagy vallási indíttatású exodus áll e gyarmati próbálkozások hátterében, ezek a telepek olyan zárványok maradnak csupán, ahol missziós stratégiáról nem, hanem csupán a túlélés hittel kapcsolatos szerepéről beszélhetünk.¹³ Nem így „Észak-kelet Brazília” esetében, ahol a hollandok „párhuzamos” gyarmati jelenléte egyben egy párhuzamos új vallási koncepcióval párosult. Mielőtt ezt elemeznénk, egy megjegyzés még a vallási tolerancia tárgyában. A jezsuita atyákat ugyan kiűzik a holland területekről, a katolikus vallásúakat azonban nem, így először itt valósul meg Brazíliában egy addig ismeretlen jelenség, a kereszténység vallási pluralizmusa. Ennek talán legnagyobb haszonélvezői azok a zsidók voltak, akik az Újvilág első zsinagógáját¹⁴ itt hozzák létre, amely legalább annyira egzotikusnak tűnik, mint maga a „Guanabarai Hitvallás” (1558), amely ugyancsak első a maga nemében.¹⁵

A holland missziók

Ugyan van,¹⁶ aki sommásan azt állítja, hogy a Pernambuco területén negyedszázados holland gyarmatosítás nem hozott érdemi újdonságot az indián missziológiában, de

¹¹ João MEDINA: „A América em pessoa: representação mental e icónica do Novo Mundo no imaginário europeu desde o séc. XVI” [Amerika személyesen: az Újvilág mentális és ikonikus reprezentációja az európai képzeletvilágban a XVI. századtól kezdve], *Clio. Faculdade de letras da Universidade de Lisboa* XIV (2006) 289–348.

¹² ZRÍNYI Miklós: *Az török Áfium ellen való orvosság*. Magvető Kiadó, Budapest 1981. 50–51. Az eredeti helyesírással. A mű 1663-ban, a portugál nemzeti függetlenség helyreállítása után íródott.

¹³ Jorge COUTO: *A construção do Brasil* [Brazília megépítése]. Cosmos, Lisszabon 1995. Szűkebb témánk szempontjából is fontos alcíme: *Ameríndios, Portugueses e Africanos do início do povoamento até a finais de Quinhentos* [Amerikai indiánok, portugálok és afrikaiak a korai betelepедéstől a XVI. század végéig]. 244–249.

¹⁴ A Kahal Zur Israel 1636-ban a holland tolerancia nevében felváltja a házanként működő közösségeket. A ma is látogatható zsinagóga (zsidómúzeum és dokumentációs központ) történetének izgalmas utóélete között hajdani tagjainak a mai New Yorkba történt menekülése említhető a portugálok győzelme és a hollandok kiűzése után.

¹⁵ A hitvallás jelentőségén túl tárgyalja a „Brazília mint menedék” toposzát is Frank LESTRINGANT (ford. Ann Blaire): „Geneva and America in the Renaissance: The Dream of the Huguenot Refugee 1555-1600”, *The Sixteenth Century Journal* Vol. 26/2 (1995 nyara) 285–295.

¹⁶ Maria Aparecida de ARAÚJO BARRETO RIBAS: „Edificando sobre fundamento alheio: a catequese calvinista no Brasil colonial (1630–1654)” [Más alapokra építeni: a kálvinista katekézis a gyarmati Brazíliában (1630–1654)]. <http://www.ifch.unicamp.br/ihb/Textos/MABRibas.pdf>.

ez az álláspont nem igazán tűnik megalapozottnak. Az ugyan igaz, hogy „a megfeleltetések rendszere már kész: Isten az Pai Tupá. Fogalmak, szókinccs, dogmák megállapítást nyertek. A pedagógia adott, az ige hirdetése folyik.”¹⁷ Az alap bár lehet közös, de a protestáns gyakorlat elve mégiscsak más. Először is a hollandok megkülönböztették a tapuiákat, akik az ún. „vadak”, azoktól az akkulturált indiánoktól, akik nemcsak „civilizáltak”, hanem jogalanyai a gyarmati alkotmányozásnak. Az 1629-es, 1636-os és 1645-ös törvények őket *brazilok*nak hívja és szabadokká nyilvánítja. Mi több, szolgai és/vagy fél-rabszolgai helyzetüket a portugálok ültetvényein is egyaránt törvénytelennek tekintve, az indiánok joggal tekinthettek az újabb gyarmatosítóra mint a felszabadítójukra. Ez olyannyira igaz, hogy noha az indián-afrikai vegyes házasságok rabszolga házasfelét még nem szabadítják fel, de gyermekeik már szabadnak születnek.¹⁸ Politikai vonatkozásban — igaz a portugál telepések ellenük folytatott háborújának közvetlen árnyékában — az indiánok saját „országgyűlést” tarthatnak és saját közigazgatásuk élén saját indián, bennszülött vezetőik állnak.¹⁹ Ugyanakkor a pernambuco-i felkelés egyik kortárs forrása, Pierre Moreau szerint „a jezsuiták dicséretre méltóak azért, mert megalkottak egy olyan helyesírást, amely a nyelvüknek minden szavát és mondását a bennszülöttekéhez közeli kiejtéssel képes lejegyezni, a mi betűink készletével. (...) a hollandok is megtartották ezt mindvégig, igehirdetőik és iskola-mestereik az evangelizáció során ezt használták a keresztény vallás oktatásában.”²⁰ Erre a nyelvre kezdődik el a Biblia fordítása, amely korántsem teljes, de kivonatos történetei először adnak az „értelmi” megtérésre egy új lehetőséget Brazíliában. A fordító, Johannes Eduardus angol lelképásztor ezzel az ún. tanító-misszió megalapozója. A spanyol protestáns Dionísio Biscareto, akinek holland felesége van, Iparecericán, Goiana legnagyobb településén térít, míg Vicentinus Soler, aki a főváros, Recife francia gyülekezetének a pásztorja, megalkotja a „brazilianizálás” teóriáját.²¹ Ez a „vad” indiánok-

¹⁷ Uő. A szerző maga is módosított ezen a doktori értekezésének — *O leme espiritual do navio comerciante. A missão calvinista no Brasil Holandês (1630–1654)* [Szellemi kormánylapát kereskedelmi hajón: kálvinista térítés Holland Brazíliában 1630–1654] — 2. fejezetében tett sommás megállapításon. http://www.bdt.dncc.uff.br/tde_busca/arquivo.php?codArquivo=2194 (letöltve 2012. április 20.).

¹⁸ Az ún. „szabad méh” elvének újabb megjelenésére az immár független Brazíliában 1871-ig kellett várni, amikor is a folyamatos brazil rabszolgafelszabadítás első lépéseként kimondják, hogy a rabszolgák gyermekei már szabad embernek születnek meg.

¹⁹ Az itapecericai gyűlés 120 indián résztvevője 1645-ben Itamaracá élén Carapabát, Rio Grande élén Antônio Paraupabat, Paraíba élén Pedro Potit erősíti meg. Az utóbbi unokatestvérével folytatott levelezésére még visszatérünk. Vö. Frans Leonard SCHALKWIJK: „Indios protestantes no Brasil holandês” [Protestáns indiánok Holland Brazíliában], *História Viva* IV (2004). http://www2.uol.com.br/historia_viva/reportagens/indios_protestantes_no_brasil_holandês_imprimir.html.

²⁰ Pierre MOREAU: *Histoire des derniers troubles du Bresil. Entre les Hollandois et les Portugais*. Párizs 1651. 84.

²¹ Ld. Francisca Jaqueline DE SOUZA VIRACÃO: „A Igreja de Potiguara: A saga dos índios protestantes no Brasil Holandês” [A Potiguara Egyház. Holland Brazília protestáns indiánjainak története], *Revista Historiar* II/1 (2010). www.uvanet.br/historiar/.../01_igreja_potiguara.pdf (letöltve: 2012. április 20.).

nak „brazillá”, azaz civilizálttá, vallási értelemben pedig kereszténnyé tétele. Paraíba indiánjai 1638-ban kérnek prédikátort, és David van Doreslaer személyében először történik klasszikus „kiküldetés”, mégpedig az indiánok Maurícia településére. Ő volt az, aki összeállította a protestáns térítő tevékenység egy fontos, de mára elveszett kordokumentumát „*Uma instrução simples e breve da Palavra de Deus nas línguas brasileira, holandesa e portuguesa, confeccionada e editada por ordem e em nome da Convenção Eclesial Presbiterial no Brasil, com formulários para batismo e santa ceia acrescentados*” (Isten szavának egyszerű és rövid tanítása brazil, holland és portugál nyelven, amelyet Brazília Egyházi Presbitériumainak Konventje nevében és parancsára maga állított össze és adott ki, a keresztséggel és az úrvacsorával kapcsolatos eljárásokkal egyetemben) címmel. A többnyire csak „háromnyelvű katekizmus” néven ismert mű keletkezéstörténete azonban ismert. Az 1641-ben Dortsban megjelent szöveg többször átíródik, amiért szerzője szabadkozik: „A brazilok egyszerűsége egy olyan, kissé gyerekes oktatási módot igényelt, és ehhez kellett igazítani a munkát. Ezen túlmenően nem volt lehetséges az úrvacsorai igéket szó szerint is átültetni, mert a brazil nyelv olyan barbár, hogy teológiai gondolatok átvitelére alkalmatlannak bizonyult”.²² Természetesen az úrvacsora más kellékei, a kenyér és a bor nem kevesebb vitát gerjesztettek a dél-amerikai térítésben²³ azzal, hogy vajon a manióka lisztből készült pogácsa és a nyállal erjesztett *caxaxi* tekinthető-e még egyáltalán az Úr Jézus testének és vérének?

A pünkösdi újprotestantizmus

A református vallásban mindenesetre kevesen maradtak meg az indiánok közül, hiszen a korábbi katolikus misszió után a protestánsoké is „államegyháznak” bizonyult Brazíliában: a hollandok kiűzése után bizony ezeket is „benőtte az őserdő”. Pedro Poti azonban, aki egyike a még 1625-ben Hollandiába átkerült hat potiguara indiánnak, akik nyelvi és hitbeli tanítást is kaptak, kitartott protestáns hite mellett, amikor a portugálokkal szemben éppen húsz évre rá az ő törzse is elbukott holland hittársai védelmében. Az unokatestvérével, a katolikusnak s a portugálok oldalán megmaradt Filipe Camarão-val való megható levelezése,²⁴ illetve a Szent Hivatalnál tett vallomásai arról győznek meg ma is, hogy valóban megtért és hű maradt új életelveihez. Európába, most Lisszabonba vezető második, az inkvizíciós eljárásra szállító hajójútján érte a halál — a tengeren.

²² Az 1642. június 15-én kelt levelet idézi Frans Leonard SCHALKWIJK: *Igreja e Estado no Brasil holandês. 1630-1654*. [Egyház és Állam Holland-Brazíliában, 1630–1654] FUNDARPE, Recife 1986. 323.

²³ Carlos Rodrigues BRANDÃO: „Os Guarani: índios do Sul — religião, resistência e adaptação” [Guaranik: a déli indiánok — vallás, ellenállás és adaptálás], *Estudos Avançados* IV/10 (1990). <http://dx.doi.org/10.1590/S0103-40141990000300004> (letöltve: 2012. április 20.).

²⁴ Az amszterdami levéltárban őrzött levelezés digitalizált változata elérhető: <http://www.ufgd.edu.br/centrodoc/downloads/cartas-tupi>.

A tengeren túl azonban ott volt egy másik Európa is, ahonnan új protestáns bevándorlók demográfiai hullámaival is partra vetette Brazíliában a kivándorlás XIX. századi szele. Egyelőre anélkül persze, hogy bármiben is meghaladták volna XVI. századi protestáns elődeiknek vallási/kulturális „zárvány-létét” Brazíliában, hiszen ezek is csupán a bevándorló közösségek „nemzeti” egyházaiként maradtak fent. A XX. századra a jórészt kipusztult brazil indiánok ősi földje modern nemzetté, a világ legnagyobb katolikus államává szerveződött. A kontinensnyi országban azonban ekkor egy újabb szellemi paradigmaváltás következett be, amely jelentősen átrajzolta az ország vallási térképét.²⁵ Az angolszász ún. bibliatársaságok missziós hagyományait követve, 1905-ben Svédországból érkezik az a két pünkösdi misszionárius Brazíliába, akik egy „kijelentés” után („Pará, Pará” vélik hallani) az egyszerre gyakorlatias és szellemi brazil kultúrára komoly hatást gyakorló *evangélico* hit elveit prédikálják.²⁶ Az ezredfordulón már több mint húsz millióan követték őket, és az elmúlt tíz év gyülekezetnövekedési statisztikái szerint a lakosság 20%-át kitevő *evangélico* közösség jelen van mára a politikában, a médiumokban.²⁷ A vallásszociológiával foglalkozó szakirodalom leginkább az ún. *kontextualizált evangélium* néven ismert gyakorlatukat emeli ki, amellyel különböző, karizmatikus gyűjtőnéven is ismert áramlataik a szekularizálódott nagyváros betondzsungele mellett a „hagyományos missziós” területeket is elérik.

Annak ellenére, hogy az edinburgh-i első tanácskozásukat követően az Egyházak Világtanácsa 1910-ben még úgy vélte, hogy a már katolizált világot nem kell „újra-evangelizálni”, a következő, panamai konferencia 1916-ban ezzel ellentétes álláspontra helyezkedett. A metodista-fundamentalista protestáns észak-amerikai egyházak ettől kezdve különös figyelmet szenteltek annak, hogy az „oikumené” mellett a „kozmoszt”, vagyis a „lakott világ” után az őserdők „ékes földjét” is elérje az evangélium — legalább a saját földrészükön. Mindezt a római katolikus egyház kihívásnak és támadásnak tekintette, és 1992-ben, Amerika felfedezésének ötszázadik évfordulóján, jelképesen éppúgy, mint gyakorlati módon új „katolizálásba” kezdett.²⁸

²⁵A statisztikai adatok vallási szokásokkal kapcsolatos változásai nyomon követhetők az Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística (Brazil Földrajzi és Statisztikai Hivatal) — ld. www.ibge.gov.br — számsoraiból. Számos tanulmány, köztük e sorok írójának itt most hivatkozni nem kívánt írása is értelmezi azt a jelenséget, amelyet tágabb összefüggésbe David B. BARRETT helyez: „Annual Statistical Table on Global Mission: 1996”, *International Bulletin of Missionary Research* XX/1 (1996) 24–25.

²⁶Ld. összefoglalóan Ralph MARTIN (ford. Zajkás Péter): *Mit mond a Lélek? Lélek és Élet Alapítvány*, Budapest 1997.

²⁷L. István RÁKÓCZI: „Política y evangelio (Notas de sociología de religión sobre el contexto político-espiritual de las elecciones presidenciales de 2002 en el Brasil)” [Politika és evangélium (vallásszociológiai megjegyzések a 2002-es brazil elnökválasztás politikai és szellemi közegéről)], in FISCHER Ferenc — KOZMA Gábor — Domingo LILÓN (szerk.): *Iberoamericana Quinqueeclesiensis* 2. Pécsi Tudományegyetem Latin-Amerika Központ, Pécs 2003. 301–314.

²⁸Magyar nyelven ld. BENKŐ Antal: „Az evangelizálás irányelvei Brazíliában”, *Távlatok* 8. szám, 1992. karácsony, 508–515. <http://www.tavlatok.hu/38elottiek/tavlatok08.htm> (letöltve 2012. április 20.).

Mindez azonban az általunk felvetett témának csak a kereteit jelenti, hiszen figyelmünk tárgya változatlanul az indiánok közege.

Az első presbiteriánus misszionáriusok 1859-ben az Egyesült Államokból érkeztek Brazíliába, s komoly szerepet játszottak egy új, egyetemi elit képzésére helyezve a hangsúlyt. Tipikusan észak-amerikai felekezeti szemlélet (egy név, egy gyülekezet, egy hitvallás, egy lelkiség)²⁹ jellemzi útjukat, mígnem száz év múlva, az 1950-es évek Hit missziói „a végidővárás terhe alatt” ezzel ellentétes pályára állnak. A missziós nyelvi felkészítő *Summer Institute of Linguistics* és az indiánok felé forduló *New Tribes* brazil kiadásai, a SIL (Sociedade Internacional de Línguas) és az MNT (Missão Novas Tribos) mellett fellépnek új, helyi, szervezetek (*Missão Evangélica na Amazônia*, MEVA), amelyek ügynökségek és felekezetfeletti módon intézményesültek.³⁰ Közös jellemzőjük, hogy nem külső (az európai vagy észak-amerikai) kész mintákat kívánják követni, hanem „Isten országának egyediségét” kívánják az indián kultúrákban megragadni és érvényre juttatni. A megtérés életmódváltó jellege miatt keletkező kulturális szakadékot, az indián identitás teljes elvesztését az eredeti törzsi kozmogóniának és a bibliai párhuzamoknak a hangsúlyozásával hidalják át.³¹ Még nem tudni valójában, hogy ez a folyamat posztmodernnek tekinthető iskola-e, a maga összes csapdájával, vagy hatékony és új indiánmissziós modellnek bizonyul, annyi azonban biztos, hogy a szűkülő őserdő-övezet egy eddig soha nem tapasztalt, összetett átalakulásai a figyelmet újra az indián keresztények felé fordították.³² Ezzel együtt elindult egy kívánatosnak tartott fejlődési séma (misszió — helyi egyház — indián misszió)³³ keretei között a bennszülött kereszténnyé válás megújult tartalmának vizsgálata is, amelyhez jelen tanulmányom a maga távoli, szerény módján, a *misszió* történelmi mintáinak összehasonlításával kíván csatlakozni.

²⁹ Ld. Ronaldo de ALMEIDA: *Missões Evangélicas em Áreas Indígenas* [Evangélico missziók indián rezervátumokban], <http://www.naya.org.ar/religion/XJornadas/pdf/6/6-Almeida.pdf> (letöltve: 2012. ápr. 20.).

³⁰ Amazóniában összesen 262 misszió működött az adatfelvétel időpontjában, ebből 84 volt a katolikus, 178 az ún. „evangélico” misszióknak a száma. Ld. Marina KHAN: *Levantamento preliminar sobre a presença de organizações religiosas em áreas indígenas da Amazônia Brasileira* [Vallási intézmények jelenléte a brazil Amazonas-vidék indián rezervátumaiban — előtanulmány]. CEDI, São Paulo 1995. Itt nem is annyira a számok, mint inkább a tendenciák a fontosak.

³¹ ALMEIDA (29. jz.) 14.

³² Ld. pl. Robert W. HEFNER (szerk.): *Conversion to Christianity. Historical and Anthropological Perspectives on a Great Transformation*. University of California Press, Berkeley 1993; vagy a magyarul is olvasható szakirodalomban: Scott William HOEFLE (ford. Székely Ervin): „Politikai részvétel és közösségi szerveződés Közép-Amazóniában”, *Eszmélet* 62. szám, 2004 nyara. [http://www.Eszmelet.hu/index2.php?act=period&lang=HU&item=166&auth=Scott William Hoefle: &infoEszmelet folyóirat, 62. szám \(2004. nyár\) \(letöltve: 2012. április 20.\)](http://www.Eszmelet.hu/index2.php?act=period&lang=HU&item=166&auth=Scott William Hoefle: &infoEszmelet folyóirat, 62. szám (2004. nyár) (letöltve: 2012. április 20.)).

³³ A Sepal (Serviço de Evangelização para a América Latina, Szolgálat Latin-Amerika Evangelizációjéért) nevű szervezet adatai szerint egyelőre csak hat olyan bennszülött etnikum van, amelyik saját, autochthon egyházi vezetéssel is rendelkezik. Ugyanakkor az őshonos ’újjászületett’ indiánokból lett missziómunkások száma megsokszorozódott, és sokszor határokon átvélő tevékenységet gyakorolnak. E nemzetek feletti és a nyelvileg és kulturálisan rokon törzsek között végzett térítésük hatásfoka megsze meghaladja az eddigieket. Vö. ALMEIDA (29. jz.) 11.